

KÖL TİĞİN KİŞİ ADI VE MANAS'IN AYKÖL EPİTETİ

Köl Tigin Person Name and Epithet of Manas Ayköl

Nurdin USEEV*

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 147-156

Öz: Türk Dünyasının bin senelik destan geleneğini, tarihini, kültürünü ve dünya görüşünü kendi içinde barındıran Manas Destanı, bilim adamlarının çoğunluğuna göre VI-XI. yüzyıllar arasındaki Eski Türk devrinde oluşmaya başlamış, bundan dolayı o devrin bazı özelliklerini yansıtmaktadır. Bunu sadece söz konusu destanda bulunan *bark*, *türk* gibi kelimeler ve bu kelimelerin yansıttığı kültürel-etnografik bilgiler kanıtlamaktadır. Bilindiği gibi II. Türk Kağanlığı'nın kurucusu İltiş Kagan'ın oğlu Köl Tigin bu devletin gelişmesinde, büyümesinde büyük katkı sağlayan kahramandır. Onun ismi çalışmalarda Kül Tegin, Köl Tigin şeklinde okunmakta, *köl* kelimesinin anlamı hakkında değişik görüşler ileri sürülmektedir. Örneğin, *kül* şeklinde okuyanlar bu kelimenin yanan şeylerden artakalan toz maddeyi, külü bildirdiğini ve ateş kültü ile ilişkili olduğunu düşünmektedirler. *Köl* varyantını tercih edenler de söz konusu kelimenin 'göl' anlamına gelerek bir insanın göl gibi geniş bilgisini, entelektüel ya da ruhanî gücünü temsilen "göl" sembolüne işaret ettiğini ileri sürmektedirler. Bunun yanı sıra Manas'ın en önemli epiteti olan *ayköl* kelimesi gölü bildiren *köl* kelimesinden oluşmakta ve onun yüce, geniş gönlünü, aff edici, merhametli, hoşgörülü kişiliğini yansıtmaktadır. Bu ve bunun gibi diğer bilgiler Köl Tigin kişi adındaki *köl* kelimesinin gölle ilgili olabileceğini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Köl Tigin, göl, Manas Destanı, Manas, epitet, ayköl.

Abstract: The Manas epic, which contains the thousand-year-old epic tradition, history, culture and worldview of the Turkish world, is based on the majority of scholars, it began to take place in the Old Turkish era between VI-XI centuries. Therefore, it reflects some of its characteristics. This is evidenced by *bark*, *türk* words which passing only in this epic and cultural-ethnographic information reflected by these words. As is known Köl Tigin, the son of İltis Kagan, the founder of the II Turkish Khanate, is the hero who contributed greatly to the growth of this state. His name in studies, is read in the form of Köl Tigin or Kül Tegin, and various opinions are being put forward about the meaning of the word *köl*. For example, those who read in the form of *köl* thinks that this balm is related to dust, ash, and fire ashes that remain behind the burning things and it is associated with the cult of fire. Those who prefer the *köl* variant also claim that the word means 'lake', indicating that a person points to the lake as a symbol of the lake, representing the wider knowledge of the lake and the intellectual or spiritual power. In addition, the most important epithelium of Manas, *ayköl*, is composed of the word *köl* which declares the lake and reflects his supreme, wide heart, forgiving, compassionate, tolerant personality. Other information, such as this, supports that the Köl Tigin name may be related to the lake.

Keywords: Köl Tigin, lake, Manas Epic, Manas, epithelium, ayköl.

* Yard. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/KIRGIZISTAN, nuruseev@gmail.com. Gönderim Tarihi: 15.02.2017 / Kabul Tarihi: 18.04.2017

Giriş

Moğolistan'da kurulmuş olan Türk devletlerinin en sonuncusu 840 yılında Ötügen Uygur Kağanlığını yıkarak yerine kurulan Kırgız Kağanlığıdır. Dolayısıyla Moğolistan'daki Türk devlet varlığının son temsilcileri de Kırgızlardır. Ancak nüfus sayısının azlığı, Çin'in her zaman uyguladığı iki yüzlü siyaseti ve diğer Türk boylarının Batıya doğru kayması sonucu Kırgızlar, Moğolistan'a hâkim olamamışlar, bu kutsal toprakları 920'lerde Kara Kidanlara bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak, A. Bakirov'un belirttiği gibi, Moğolistan'daki Türk varlığının son temsilcileri olan Kırgızlar, kendilerini Türk Kağanlığının şanlı şerefli tarihinin mirasçıları olarak görmüşlerdir (Bakirov 1997: 88).

Eskileri gibi büyük bir imparatorluk kuramayan, bozkırdaki Türk asıllı ve diğer halkları bir araya toplayamayan Kırgızlar, üzüntülerini de sadece Türk değil, dünya destanlarının içinde ayrı bir yeri bulunan Manas Destanı'nda dile getirmişlerdir. Çünkü Manas Destanı, Altay'daki Türk boylarının Kalmuk, Çin esaretinden kurtulmak için verdiği mücadelesiyle başlayarak Çini ele geçirmesiyle biten bir destandır. Yani bir imparatorluk kurma destanıdır. Bilindiği gibi, Moğolistan'da, Ötügen'de kurulmuş büyük bozkır imparatorluklarının kendilerini ispat etmek için yapması gereken en önemli iş Çini hakimiyeti altına almak idi.

Manas Destanı ile Eski Türk tarihi, kültürü, hayat tarzı arasındaki benzerliklerden dolayı bilim adamlarının çoğu, Manas Destanı'nı VII-X. asırlar arasında ortaya çıkan ve Eski Türk devrini tasvir eden bir destan olarak kabul etmektedirler. Örneğin, A. H. Margulan, Manas Destanı'ndaki tüpkü han terimi ile Yenisey Kırgız Kağanlığı'nın hükümdarı verildiğini düşünerek söz konusu destanın eski tabakasının Türk Kağanlığı devrinde oluştuğunu düşünmektedir (Margulan 1964: 40-41). Manas Destanı'nı tarih açısından değerlendiren H. Geyikoğlu da şunları belirtmektedir:

'Manas Destanı, çeşitli bilgileri ihtiva eden bir komplekstir. Burada tarih, etnografya, dil, felsefe, folklor, diplomasi, askerlik, halk pedagojisi, müzik kültürü, halk hekimliği gibi çeşitli konularda bilgiler geçmektedir. Manas Destanı, eski devirlerin hayatını yansıtmaya bakımından diğer destanlar arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Destan, en az bin yıl önceki büyük Türk devletlerini kuran boy ve kabilelerin hayatını, gelenek-göreneklerini gözümüzün önünde canlandırmaktadır' (Geyikoğlu 2001: 204).

Manas Destanı Eski Türk devrinde oluştuğu ve bu devri yansıttığı için söz konusu destanın dilinde, olaylar örgüsünde ve kahramanlar sisteminde Eski Türk devrine özgü özellikler bulunmaktadır. Örneğin, Orhun yazıtlarında yer alan ve 'türbe, mezarlık' anlamına gelen *bark* kelimesi Kırgız Türkçesinde sadece Manas Destanı'nda geçmekte ve Manas'ın türbesi ile Bilge Kağan, Köl Tiğın türbelerinin ortasında ilgi çekici benzerlikler bulunmaktadır (Useev 2016a: 173-191). Manas Destanı'ndaki Manas ile II. Türk Kağanlığı'nın kurucusu İltəriş'in, Manas'ın en yakın arkadaşı, danışmanı olan Almambet ile İltəriş'in en yakın arkadaşı, danışmanı Tunyukuk'un arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Özellikle yazıtlardaki Küli Çor ile destandaki Külçoro arasında devlet yönetimindeki yeri, kağanla olan ilişkisi ve isimlerinin aynı kökten gelmesi gibi çok ilgi çekici ve inkâr edilmeyen ortak özelliklerin olması, Manas Destanı'nda Eski Türk hayatına, tarihine, kültürüne, dünya görüşüne ait birçok unsurun

korunduğunu ispatlamaktadır (Useev 2016b: 276-283). Biz bu makalemizde Eski Türk dili, tarihi çalışmalarında tartışma yaratan Köl Tigin-Kül Tigin okunuşlarını Manas Destanı aracılığıyla ele almaya çalıştık.

1. Köl Tigin-Kül Tegin Tartışması

Köktürk harfli yazıtlarda geçen kişi adları bugünlerde olduğu gibi çocuk doğduğunda hemen verilen ve hayatının sonuna kadar taşınan adlar değildir. Söz konusu yazıtlardaki kişi adları er at diye adlandırılan, herhangi bir kahramanlık gösterdikten ya da önemli bir özelliğe, yeteneğe sahip olduktan sonra kazanılarak bu kahramanlığı, özelliği, yeteneği yansıtan isimlerdir. Bundan dolayı bu kişi adlarının en önemli özelliği devrin içtimai-siyasi düzenine ve yazıtların görevine (merhumun hayatını, onun kahramanlıklarını, önemli işlerini gelecek nesile aktarmak) uygun olarak yönetimdeki, ordudaki yerini, görevini gösteren unvanlardan, kişisel niteliklerini, belirli bir erdemini yansıtan epitetlerden oluşan ve her zaman iki veya ikiden fazla öğeden kurulan takma adlar olmasıdır (Useev 2011: 206). Bundan dolayı Köl Tigin yazıtında hayatı anlatılan ve II. Türk Kağanlığı'nın kurucusu İltiş Kağan'ın ikinci oğlu olup, bu devletin gelişmesinde çok büyük katkı sağlayan Köl Tigin'in ismi de *köl* epitetinden ve 'şehzade, kağan oğlu' anlamına gelen *tigin* unvanından oluşmaktadır. Ancak söz konusu kişi adı yazıtlarda *nigit lwk* şeklinde geçmektedir. Daha net söylersek, *lwk* kelimesini hem *kül* hem de *köl* diye okumak mümkündür. Dolayısıyla Köktürk harfli yazıtların incelenmesinin ilk aşamasında ele alınan kişi adını Kül Tigin şeklinde okumak yaygın olmuştur. Örneğin, Köktürk yazısını çözen, ilk olarak yayımlayanlardan V. Thomsen, söz konusu kelimeyi *kül* şeklinde okumuş, Manas Destanı'nın ikinci dairesi olan Semetey Destanı'ndaki Külçoro isminden hareketle 'çiçek' anlamına gelen Farsça *gül/kül* kelimesi ile ilişkili olabileceğini düşünmüşse de 'yiğit, kahraman' anlamına gelen *külig* kelimesine bağlamanın daha gerçekçi olacağını belirtmiştir (Thomsen 2011: 97). Gerçekten de Farsça *gül* kelimesi Kırgız Türkçesinde *kül* değil, *gül* şeklinde yer almaktadır. Üstelik bazı bilim adamları Semetey Destanı'ndaki Külçoro isminin Eski Türkçedeki *külig* ve çor unvanlarından oluştuğunu düşünmektedirler (Caynakova ve Boronov 1995: 578-579). Gerçi V. Thomsen ve W. Radloff ikisi de *kül* kelimesinin *külig* "cesur" (< kü-lig "şanlı") sözüne bağlamayı tercih etmişlerdir (Bazin 2016: 209). A. Temir, *kül* diye okuyarak *kül* kelimesinin ateşten kalan külü bildirdiğini belirtmekte ve ateş kültü ile ilişkili olduğunu düşünmektedir. Delil olarak 'ateş prensi' anlamına gelen Moğolca *otçigin* sözünü göstermektedir. Divân ü Lügât'it-Türk'deki unvanlarda geçen *köl* kelimesini ise İslamın etkisiyle ateş kültürünün unutulmasına bağlamaktadır (Temir 1981: 194-200). A. Temir'in görüşüne katılan S. F. Barutçu, sözün etimolojisine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Yani bugünlerde *kül* olarak bulunan söz konusu kelimenin - Eski Uygurcadaki 'yanmak, ateş etmek' anlamına gelen *köy-*, *köny-* fiillerini kanıt olarak göstererek - Eski Türkçede *köl* şeklinde bulunabileceğini düşünmektedir (Barutçu 1983: 101-104). Eski Uygurca ve Çince kaynakların ışığında bazı Eski Türkçe yer ve kişi adlarını yeniden okumaya çalışan M. Ölmez, Korece ve Eski Çince örnekleri göz önünde bulundurarak *kül* şeklinde okunması gerektiğini ifade etmektedir (Ölmez 2011: 633).

lwk harfler kelimesini *köl* diye okuyanların başında O. F. Sertkaya ile L. Bazin gelmektedir. O. F. Sertkaya, Divân ü Lügât'it-Türk'de geçen *köl* kelimesinin Oğuz

Kağan oğullarında olduğu gibi kişi adı olarak kullanılabileceğini dikkate alarak *köl* şeklinde okumayı önermektedir (Sertkaya 1974: 23-25). Ele alınan kelimeyi *köl* diye okuyanların en ısrarlı savunucusu L. Bazindir. O, Mahmud Barskanı, Uygur hanlarına verilen Köl Bilge Han unvanının göl kadar engin zekâyı çağrıştırdığını ifade ettiğini ve Dalay Lama unvanında olduğu gibi Türk-Moğol dünyasında, geniş su birikintisi adlarının (göl, deniz, okyanus) bir insanın devasa gücünü ya da fikirlerini tanımlamakta kullanıldığını göstererek şöyle demektedir: ‘*Dolayısıyla Orhon Yazıtları’ndaki bu adı Köl Tegin şeklinde okuyor ve ilk terimin tükenmez bir entelektüel ya da ruhanî gücü temsilen “göl” sembolüne işaret ettiğini düşünüyöruz*’ (Bazin 2011: 137; Bazin 1981: 1-7; Bazin 2016: 209-214). L. Bazin, aynı zamanda makalesinde karşı görüşü savunan V. Barthold ile Sir Gerard Clauson’un kanıtlarının tutarsızlığını da göstermiştir (Bazin 2016: 209-214). Bize göre, **lwk** harflerinin kelimesi *köl* şeklinde okunmalıdır ve kelime su birikintisi olan gölle, denizle ilişkilidir. Bunu Manas Destanı’ndaki veriler de desteklemektedir.

2. Manas Destanı’ndaki Manas’ın Suyla İlgili Epitetleri

Manas Destanı’nın ana kahramanı olan Manas’ın en yaygın kullanılan, en önemli epiteti **ayköl** kelimesidir:

S.Orozbakov, VII. kitap, s. 454	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Alardı taştap salıņar, Ayköl Manas kanıņar, Alda emne kebi bar Kabarın ugup alıņar.	<i>Onları öyle bırakınız, Ayköl Manas hanınız, Onda ne yenilik Haberini bir alınız.</i>
S. Karalaev, ‘Manas’, 2010, s. 972	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Ayrı beles tayıpağdı Ayköl Manas kabılan Altı aylanta kuudu ele, Cetim kaykaņ döböçö Cetkileņ ayköl Manas kan Ceti aylanta kuudu emi.	<i>Küçük dağ belini Ayköl Manas kaplan Altı döndüre kovaladı, Yalnız sarp kayalık Cesur ayköl Manas han Yedi döndüre kovaladı.</i>
C. Mamay, ‘Manas’, 2004, s. 181	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Ortodo turgan Koņurdu, Opol toodoy doņuzdu, Ayköl Manas kabılan, Kaptaldan arı bir koydu.	<i>Ortada duran Koņur’u, Büyük dağ gibi domuzu, Ayköl Manas kaplan, Yan tarafa bir vurdu.</i>

Gördüğümüz gibi S. Orozbekov, S. Karalaev ve C.Mamay gibi üç ayrı Manasçının söylediği metinlerde Manas'ın en önemli epiteti olarak *ayköl* kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla bu epitetin anlamı büyük önem arz etmektedir. Çünkü epitetler bir nesnenin, insanın, olayın ve kavramın sıfatlarını, kökenlerini, başkalarından farklı özelliklerini yansıtarak özelleştiren kelimeler ya da kelime gruplarıdır. Epitetler sabit ve değişken olarak ikiye ayrılır. Sabit epitetler halk edebiyatı eserlerinde çok kullanılan, artık kalıplaşmış kelime ve kelime grupları ise, değişken epitetler söyleyici tarafından oluşturulan, sadece belirli bir metinde geçen kelime ve kelime gruplarıdır (Şeriyeve ve Muratov 1994: 116). Türkiye'de epitetler üzerinde yapılan çalışmaları değerlendiren S. Bekki, epiteti şöyle tanımlamaktadır: '*Epitet, sözlü gelenek ürünlerinde, estetik özellik kazandırılmak istenen kahraman yahut herhangi bir nesnenin rengini, hacmini, güzelliğini veya çirkinliğini yansıtmak için o kahraman ya da nesneye koşulan öğelerdir*' (Bekki 2012: 204-205). Ural Batır adlı Başkır destanındaki epitetleri ele alan makalesinde G.V.Yuldıbayeva, epitetlerin iki grupta toplandığını, birinci gruptakiler nesnenin, kahramanın değişik sıfatlarını: rengini, malzemesini, yaşını, fizikî özelliğini belirttiğini, ikinci gruptakiler ise anlatılmakta olan nesneye veya kahramana verilen ahlakî-etik, estetik ve duygusal değerlendirmeleri bildirdiğini ifade etmektedir (Yuldıbayeva 2011: 150). Dede Korkut destanındaki epitetleri ele alan İ.Başgöz, epitetler hakkında şunları anlatmaktadır:

'Bamsı Beyrek'in uzatılmış epiteti, birkaç cümleye sıkıştırılmış bir şekilde hikâyesinin anlatılmasından başka birşey değildir. Bir kapsül içine sıkıştırılmış, minicik Beyrek hikâyesi. Epitet, kahramanın adı ile temel hikâye epizotları arasındaki değişmeyen birlikteliğin anlatılmasıdır. Bunun için diyebiliriz ki epitet hikâyenin özeti'dir. Epik hikâyenin kolayca hatırlanmasını, akıldaki tutulmasını sağlar' (Başgöz 1998: 31).

C. Tölöyev, *ayköl* epitetini Manas'ın yüce gönüllü, adaletli, merhametli, hoşgörülü, engin, her şeye dayanan kişiliğini yansıtan epitet olarak nitelendirmektedir (Tölöyev 1995: 44). K.K. Yudahin, bu kelimeyi ayı, kameri bildiren *ay* ve gölü yansıtan *köl* kelimelerinden oluşarak '*göl gibi yüce, geniş gönüllü kişi*' anlamında Manas'ın epiteti olarak kullanılan kelime diye açıklamaktadır (Yudahin I, 1985: 31). T.Sadikov ile T.Abrakunov, *ayköl* epitetinin kullanımını, diğer Türk destanlarındaki izini ele alarak şu şekilde sonuçlandırmaktadırlar:

'İnsan oğluna verilen yüce gönüllülük, cömertlik, duyarlılık, adaletlik, dürüstlük, tarafsızlık, hoşgörü, merhamet, aff etmek gibi iyi, asil nitelikleri sembolize eden, ay ve kök öğelerinden oluşan, kısa ama çok anlamlı ayköl epiteti Manas'ın sabit epitetlerindedir' (Sadikov ve Abrakunov 2007: 51).

Bize göre Kök Tigin'in adındaki *köl* epiteti Manas'ın *ayköl* epitetindeki '*göl*' anlamına gelen *köl* kelimesinin eski kullanımınıdır. Çünkü ateş kültürünü Kök Tigin'le ilişkilendirmek zor olmaktadır. Tam tersine büyük gölü bildiren *deniz* kelimesi Oğuz Kağan destanında bir kişi adı olarak yer almaktadır. Bilindiği gibi Oğuz Kağan'ın Kün, Ay, Yıldız, Kök, Dağ, Deniz adlı altı oğlu vardı (Jirmunskiy 1974: 525). Üstelik Manas Destanı'nda göl, deniz, derya gibi su objelerinin Manas'ın yüce gönülünü, geniş insanlığını yansıtan unsurlar olarak yer alması Kök Tigin'in ismindeki *köl* kelimesinin külle değil, gölle ilişkili olabileceğini desteklemektedir:

S.Orozbekov, 'Manas', VI. kitap, s. 342	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Keyişke salsañ ket debes, Bülündürsöñ keyibes, Münözü cumşak möl bolgon, Tögüp catsañ tosulbas, Dariya çalkar köl bolgon. Kadıñ biler kak oşo, Kanzaadanın baarısı Kaşında cüröt aa қоşo.	Üzsen bile git demeyen, <i>Tahrip edersen üzılmeyen,</i> <i>Huyu yumuşak nazik olan,</i> <i>Döktüğün halde engel olmaz,</i> Derya büyük göl olan. <i>Kadrini bilir tam kendisi,</i> Şehzadelerin tamamı <i>Yanıdadır onun hepsi.</i>
S.Orozbekov, 'Manas', IX. kitap, s. 626	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kulap kaldı munarım, Kuurap kaldı çınarım, Kayıp bolup kolumdan Kara kaşka tınarım. Dariya, deñiz, köl eleñ, Alban türdüü can ötkön Ala-Too – askar bel eleñ.	<i>Düşti benim minarem,</i> <i>Kurudu benim çınarım,</i> <i>Kayboldu elimden</i> <i>Kara kaşka tınarım (kuşum).</i> Derya, deniz, göl idin, Çok türlü insan geçip giden <i>Ala-Too kaya bel idin</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 478	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kandın içi köl-dayra , Kapalıktı keçiniz. Kankor Manas, kabılan, Karaan kerek emespi, Canaalı menen Karaçtı Öltürböy taştap ketiniz.	<i>Hanın içi, gönlü göl, deryadır,</i> <i>Kötülüğümüzü aff ediniz.</i> <i>Kankor Manas, kaplan,</i> İnsan gerekli değil mi, <i>Canaalı ile Karaçı</i> Öldürmeden bırakınız.
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 972	
Semetey Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Argın menen Kırgızdı Cel çıkarbay ar kayda Bakkan Manas emespi. Telegeyi teñ ele, İçi keñ dariya-köl ele, Özün Şay koldogon şer ele.	<i>Argın ile Kırgızı</i> <i>Hiç ses çıkarmadan</i> <i>Besleyen Manas değil mi.</i> <i>Herşeyi tam idi,</i> <i>Gönlü, içi derya, göl idi,</i> <i>Kendisini Şay kollayan şer idi.</i>

Etrafındaki beylerin kışkırtmasından dolayı araları bozulduğu için Kökçö'dön ayrılmakta olan Almambet'e Kökçö'nün eşi Akerkeç'in söylediği sözleri içeren ilk metinde Akerkeç, Manas'a gitmesini önermektedir. Çünkü onun dediğine göre Manas yüce gönüllü, kötülük yapsan da affedici, yumuşak huylu insan. Manas'ın bu erdemlikleri büyük derya, göle benzetilmiştir. Manas vefat ettiğinde Kankey'in söyledikleri yer alan

ikinci metinde Kankey, Manas'ın derya, deniz, göl olduğunu, yani derya, deniz, göl gibi yüce, geniş gönüllü insan olduğunu dile getirmektedir. Yenilgiye uğrayan düşmanların Manas'tan af diledikleri, Canaali ile Karaçı öldürmemesini rica ettikleri üçüncü metinde Manas'ın yüce gönlü, aff edici merhametliliği göle benzetilmiştir. Manas'ın vefatı anlatılan dördüncü metinde de onun gönlünün yüceliği, genişliği geniş derya, gölle kıyaslanmıştır. Gördüğümüz gibi sadece Manas için kullanılan ve göl, nehir, deniz gibi su birikintilerini bildiren *köl*, *dariya*, *deñiz* kelimeleri *ayköl* epitetinin genişletilmiş bir şekli olup, onun yüce, geniş gönüllü, hoşgörülü, aff edici engin kişiliğinin göle, denize, deryaya benzetildiğini yansıtmaktadır. Bundan hareketle Köl Tigin'in ismindeki *köl* kelimesinin de gölü yansıttığını ve onun yüce, geniş gönlünü, engin kişiliğini tasvir eden bir epitet olduğunu düşünmek mümkündür. Köl Tigin hangi özelliğinden, ne gibi başarısından, erdeminden dolayı *köl* epitetini, bu epitlete kurulmuş Köl Tigin er atını almış olabilir? Buna kesin ve mantıklı bir cevap bulmak gerekmektedir. Çünkü *köl* epitetinin gölle ilişkili olduğunu kanıtlamak için bu sorunun cevaplanması lazımdır. Köl Tigin yazıtında belirtildiği gibi o, her zaman ağabeyi Bilge Kağan'ın yanında yürüyen, işlerinde daima destekçi olan cesur, çalışkan bir kahramandır: Neş yılsız bodunka olurmadım. İçre aşsız, taşra tonsuz yabız-yablak bodunta üze olurtum. İnim Köl Tigin birle sözleşdimiz. Kañımız, eçimiz kazganmış bodun atı-küsi yok bolmazun tiyin, Türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. İnim Köl Tigin birle, eki şad birle ölü-yitü kazgantım ((Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Köl Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı samı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Köl Tigin ile, iki şad ile (birlikte) ölesiye yitesiyе çalıştım, çabaladım) (Köl Tiğın, Doğu 27-28) (Tekin 2008: 30-31). Köl Tigin'in en önemli erdemlerinden birisi kendisi olabilecek iken, tahta ağabeyi Bilge Kağan'ı oturtmasıdır. Bilindiği gibi, birçok Türk devleti taht kavgası yapan kardeşlerin iç savaşından dolayı tarih sahnesinden silinmiştir. Bundan dolayı Eski Türkler Turan yöntemi adlı bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu kurala göre kağan öldüğünde tahta kardeşi geçer. Ondandır önceki kağanın oğlu ülkeyi yönetir. Köl Tiğın'ın babası İlteriş Kağan vefat edince devlet yönetimine kardeşi Kapgan Kağan geçer. Ancak Kapgan Kağan Bayırkuların gerçekleştirdiği pusulada hayatını kaybeder. Yerine oğlu İni-İl Kağan tahta oturur. Buna razı olmayan Köl Tiğın, kendisini kağan ilan eden İni-İl Kağanı ve kardeşlerini saf dışı bırakıp, kağanlığa ağabeyi Bilge Kağanı geçirir (Erkoç 2006: 220; Taşağıl 2016: 254). Bundandır Bilge Kağan, Köl Tigin'in anısına diktirdiği yazıtta kendisini tahta geçiren ve en yakın silah arkadaşı olan kardeşi Köl Tigin'in gözü pek, fedakâr ve yardımsever kişiliğini vurgulamıştır (Alyılmaz 2005: 11). S.Gömeç, Köl Tiğın'ın bütün imkânları olmasına rağmen tahta kendisi oturmayıp, ağabeyini kağan yapmasını büyük bir yüce gönüllülük olarak değerlendirmektedir (Gömeç 2004: 29). A. B. Ercilasun, Köl Tigin'in bu erdemini şöyle ifade etmektedir: '*Darbeyi yapan Köl Tigin'in kağanlık teklifini kabul etmeyişi tam bir feragat örneğidir. Ölümünde Bilge'nin söylediği iç yakıcı sözlerin sebebi böylece daha iyi anlaşılıyor*' (Ercilasun 2016: 292-293). Bize göre Köl Tigin'in adı onun işte bu özelliğini, yani kağanlığı kabul etmeyişi, ağabeyine vermesini, yüce gönüllü, fedakâr kişiliğini yansıtmaktadır. Zaten yazıtında onun er at kazandığı anlatılmaktadır: Umay teg ögüm katun kutıña inim Köl Tigin er at bultı. Altı yegirmi yaşına eçim kagan ilin törüsin

ança kazganıtı (*Umay misalli annem Hatunun kutu sayesinde, kardeşim Köl Tigin er adını elde etti. On altı yaşında, amcam hakanın devleti için öyle başarılar kazandı*) (Köl Tigin, Doğu 31) (Tekin 2008: 32-33). Eski Türklerde er at elde etmek için de herhangi bir kahramanlık göstermek ya da önemli bir özelliğe, yeteneğe sahip olmak gerekirdi (Sümer 1999: 17, Mahpirov 1997: 120). Örneğin, oğlan (çocukluk) adı Çubuç Inal, er adı Kümül Öge olan şahıs, yazıtında ‘Beş yaşımda kaşsız kalıp, tokuz yegirmi yaşımğa ögsüz bolup, katıglanıp, otuz yaşımğa öge boltum (*Beş yaşımda babasız kalıp, on dokuz yaşımğa öksüz olup, ancak gayretlenip, otuz yaşımğa öge oldum*) (E 45, 10)’ diye otuz yaşında Kümüllerin ögesi olduğunu belirtmekte, sayısı az, durumu kötü Kümülleri çoğalttığını, iyileştirdiğini dile getirmektedir. Demek ki ‘Kümüllerin ögesi’ anlamına gelen Kümül Öge er atını Kümüllere öge olduktan sonra almıştır (Useev 2011: 238). İlk önce Kutlug adıyla anılan İltəriş Kagan bu isimi Tunyukuk’un önerisi ile almıştır (Klyaştorınıy 1964: 31). ‘Devleti toplayan, halkı derleyen’ anlamına gelen İltəriş ismi de onun başarılarını, Çin esareti altındaki Türk boylarını derleyip özgürlüğe kavuşturmasını, devletini kaybeden Türkleri toplayıp II. Türk Kağanlığını kurmasını yansıtmaktadır. Buna göre Köl Tigin’in isimi onun kağanlıktan vaz geçip ağabeyini tahta oturtması ile görülen yüce gönüllü kişiliğini ifade etmiş olabilir. Bir başka deyişle onun, ağabeyi için kağanlıktan vazgeçen fedakârlığı, gösterdiği yüce, geniş gönüllük örneği halkın dikkatini çekmiş, birileri – Bilge Kağan da olabilir – onun bu özelliğine uygun olarak Köl Tigin ismini önermiştir.

Sonuç

Eski Türk tarihinde, II. Türk Kağanlığının güçlenmesinde çok büyük katkısı olan Köl Tigin’in ismi bugüne kadar iki farklı şekilde, Köl Tigin ve Kül Tegin şeklinde okunagelmıştır. Bu iki farklı okumanın kendilerince mantıklı açıklamaları, gerekçeleri bulunmaktadır. Ancak, son çalışmalarda Köl Tigin varyantının tercih edildiği görülmektedir. Çünkü ‘göl’ anlamına gelen *köl* kelimesi Eski Türkçe metinlerde bir kişinin göl gibi geniş entelektüel ya da ruhanî gücünü sembolize etmektedir. Bununla birlikte Manas Destanı’nda Manas’ın en yaygın, en önemli epiteti olarak onun yüce, geniş gönüllü, merhametli, affedici kişiliğini yansıtan *ayköl* kelimesi kullanılmaktadır. Söz konusu kelime ayı, kameri bildiren *ay* ve gölü yansıtan *köl* kelimesinden oluşarak Manas’ın yüce, geniş gönlünü, merhametini, affedici kişiliğini geniş göle benzetmektedir. Üstelik destanda Manas’ın yüce, geniş gönüllü, merhametli, affedici kişiliği derya, göl, deniz gibi su birikintileriyle verilmiştir. Köl Tigin’in bütün imkânları olmasına rağmen tahta kendisi oturmayıp, ağabeyini kağan yapması büyük bir yüce gönüllük olarak değerlendirilmektedir. Bize göre onun ismindeki *köl* kelimesi ‘göl’ anlamına gelerek Manas Destanı’nda olduğu gibi yüce, geniş gönüllülüğü, fedakârlığı yansıtmaktadır.

Kaynakça

- ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara.
- BAKİROV, A. (1997). İstorizm *Eposa “Manas”*, Bişkek.
- BARUTÇU, F. S. (1983). ‘Kül Tigin mi? Köl Tigin mi?’, *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı 22, s. 101-104.

- BAŞGÖZ, İ. (1998). 'Dede Korkut Destanında Epitetler', *Milli Folklor*, Sayı 37, Çev. Nebi Özdemir, s. 23-35.
- BAZİN, L. (1981). 'Kül Tegin ou Köl Tegin?', in *Sholia. Festschrift A. von Gabain*, Wiesbaden, s. 1-6.
- BAZİN, L. (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. Çev. Vedat Köken. Ankara: TDK Yay.
- BAZİN, L. (2016). 'Kül Tegin Mi, Köl Tegin Mi?', *Dil Araştırmaları*, Sayı 19, çev. Ebru Kabakçı, s. 209-214.
- BEKKİ, S. (2012). 'Türkiye'de Epitetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu'nun Bir Şiirinin Tahlili', *Milli Folklor*, Sayı 95, s. 202-214.
- CAYNAKOVA A. ve BORONOV A. (1995). 'Külçoro'. *Manas Enstiklopediyası I*, Bişkek, s. 576-579.
- ERCİLASUN, A.B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul.
- ERKOÇ, H.İ. (2006). 'Askerî Tarih Açısından Köl Tigin', *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, s. 203-226.
- GEYİKOĞLU, H. (2001). 'Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi', *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 6. ss. 201-207.
- GÖMEÇ, S. (2004). 'Türk Tarihinin Kahramanları: 20- Köl Tigin', *Orkun*, Sayı 73, s. 29.
- JİRMUNSKIY, V.M. (1974). *Tyurkskiy Geroičeskiy Epos*, Leningrad.
- KARALAEV, S. (2010). *Manas: Baatırdık Epos*, Yayına haz. Caynakova, Aynek ve Akmatalliev, Abdildacan, Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1964). *Drevnotyurkskiye Runičeskiye Pamyatniki Kak İstočnik Po İstorii Sredney Azii*, Moskova.
- MAHPİROV, V. U. (1997). *İmena Dalekih Predkov*, Almatı.
- MAMAY, C. (2004). *Manas*, Cilt I: Manas. Semetey. Seytek, Ürümçü: Şinjan El Basması.
- MARGULAN, A. H. (1964). *Şokan jane Manas*, Alma-Ata.
- OROZBAKOV, S. (2006). *Manas: Baatırdık Epos*, VIII. ve IX. kitaplar, Yayına haz. Musaev, Samar ve diğer., Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi Yayınları.
- OROZBAKOV, S. (2014). *Manas: Baatırdık Epos*, VII. kitap, Yayına haz. Musaev, Samar ve diğer. Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi Yayınları, 2014.
- OROZBAKOV, S. (2014). *Manas: Baatırdık Epos*, VIII. ve IX. kitaplar. Yayına haz. Musaev, Samar ve diğer., Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi Yayınları.
- ÖLMEZ, M. (2011). "Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı*, ed. Ülkü Ç. Şavk, 2. cilt, Ankara, s. 629-640.
- SADIKOV, T. ve ABDRAKUNOV, T. (2007). 'Ayköl Sözü'nün Çığış Tegi cana Koldonuluşu', *Alatoo Academic Studies*. Vol 2, No2, pp. 50-65.
- SERTKAYA, O. F. (1974). 'Göktürk Tarihinin Meseleleri: Kül Tigin mi-Köl Tigin mi?', *Türk Edebiyatı*, Sayı 35, s. 23-25.
- SÜMER, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları-I*, İstanbul.
- ŞERİYEV, C. ve MURATOV, A. (1994). *Kırgız Adabiyatı, Terminderdin Tüşündürmө Sөzdüğü*, Bişkek.
- TAŞAĞIL, A. (2016). *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*, İstanbul.
- TEKİN, T. (2008). *Orhon Yazıtları*, 3.baskı, Ankara: TDK Yay.

- TEMİR, A. (1981). ‘Türkçe Kül Tegin ve Moğolca Otçigin Adları Üzerine’, in *Sholia. Festschrift A. von Gabain*. Wiesbaden, s. 194-200.
- THOMSEN, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çeviren ve yayına haz. Vedat Köken, 2. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- TÖLÖEV, C. (1995). ‘Ayköl’, *Manas Ensiklopediyası I*. Bişkek, s. 44.
- USEEV, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter* (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler), Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.
- USEEV, N. (2016a). ‘Manas Destanı’nda Bark Kelimesi ve Eski Türk Mezar Geleneği’, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 42, s. 173-191.
- USEEV, N. (2016b). ‘Manas’ Eposu menen Orhon Cazma Esteliklerindeki Okşoş Kaarmandar: Almambet-Tunyukuk / Külçoro-Küli Çor’, *‘Aytmatov Okuuları -2016’ El Aralık İlimiy-Praktikalık Konferentsiyanın (12-13 Dekabr, 2016) Materialdarı*, Bişkek, s. 368-373.
- YILDIZ, N. A. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akçağ.
- YUDAHİN, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar’ I*, Frunze: Kırgız Ansiklopedisi Yayınları.
- YULDİBAEVA, G. V. (2011). ‘Epiteti v Başkirskom Narodnom Epose ‘Ural Batır’’, *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Filologiya, İskusstvovedeniya*, Sayı 54, s. 150-153.